

HACI BEKTAŞ-I VELÎ TEKKESİNE NAKŞİBENDÎ BİR ŞEYHİN TAYİNİ: MERKEZÎ BİR DAYATMA VE SOSYAL TEPKİ

Mustafa ALKAN*

Özet

Bektaşilik ile Yeniçeri Ocağı arasındaki ilişkilerin ocağın kuruluşundan beri güçlenerek sürdüğü bilinmektedir. Hatta Yeniçerilerin, Bektaşî tekkeleri ile olan ilişkilerinin taşraya göre payitahtta daha güçlü olduğu söylenebilir. Bundan dolayı İkinci Mahmud, 17 Haziran 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı ile birlikte Bektaşî tekkelerini de kapattırılmış, tekkelerin mallarına el koydurmuş, tarikat mensubu müfrit şeyh ve dervişleri, merkez dışına sürgüne göndermiştir. Bu süreçte “kadîm” addedilerek yıktırılmayan Bektaşî tekkelerinden elverişli olanlar ya câmi, medrese veya mektebe çevrilmiş ya da Nakşibendî tarikatı mensuplarına dağıtılmıştır. Hacıbektaş’taki merkez tekkenin müstemilâtına câmi gibi bazı ilâveler yaptırılarak, burası Nakşibendiliğin öğretileceği ve ritüellerinin uygulanabileceği bir Nakşî tekkesine dönüştürülmüştür. Buraya postnişin olarak da zamanın tanınmış Nakşibendî şeyhi Kayserili Şeyh Mehmed Said Efendi tayin edilmiştir. Hacı Bektaş Hankâhı şeyhi ve “zamanın çelebisi” Mehmed Hamdullah Efendi (1767-1836) halkın “fesadı”na sebep olduğu gerekçesiyle, 1826 yılında Amasya’ya sürgün edilmiştir. Hacıbektaş’taki “zamanın dedebabası” Sivaslı Mehmet Nebi Dede (1813-1834), sürgün edilmemiş fakat yeni şeyh Nakşibendî Mehmed Said Efendi’nin gözetimi altında tutulmuştur. Bektaşilik yasaklandığı zaman, Bektaşî tekkelerinin bütün mal varlıkları ya Nakşibendîlere verildi veya hazine yararına müzayede usulü ile satıldı. Müstesna vakıf statülü Hacı Bektaş-ı Velî Vakfına ise müdahale edilmedi. Vakfın mütevelliliği, Amasya’ya sürgün edilen Mehmed Hamdullah Efendi’nin kardeşi Veliyüddin Çelebi (1772-1828)’ye verildi. Yeniçeri teşkilâtının kaldırılmasıyla birlikte Bektaşî tarikatının da yasaklanması ve bütün mal varlığının Nakşibendîlere nakledilmesinden sonra Osmanlı Devleti’nin sonuna kadar, Bektaşîler maruz kaldıkları bu uygulamaları hiçbir zaman benimsemediler, tarikat ritüelleri meşruiyetten gayri resmiliğe kaydı. Bu uygulamalardan her fırsatta şikâyet ettiler, hatta protesto ettiler. Amasya’da Mehmed Hamdullah Efendi kendi ve ailesinin vakfın gelirinden faydalanmadığı için ailesiyle birlikte çok zor duruma düşüşünden, Hacıbektaş’a tayin edilen Nakşibendî Şeyh Mehmed Said Efendi de pîr evinin “nâ-müsaid” oluşundan şikâyet etti. Hacı Bektaş müdâvimi Bektaşîler protestolarını tekkeye gitmeyerek sesiz sürdürdü. Tekkeye yaptırılan câminin cemaati hiç olmadı, Bektaşî babalarının yerine alması beklenen Nakşibendî şeyhleri cuma ve bayram günleri Bektaşî olmayan ziyaretçilere namaz kıldırımdan başka bir şey yapamadılar. Sultan Abdülazîz (1861-1875) döneminden itibaren Mısır ve Arnavutluk’ta kısmen serbest kalan Bektaşîler buralarda teşkilâtlanmaya gittilerse de İstanbul ve Hacıbektaş’ta varlıklarını Nakşibendî dergâhları içinde gizlemeye devam ettiler. Bektaşî âyinleri ya Nakşibendî gözetiminde dergâhlarda ya da evlerde gizlice sürdürüldü.

* Doç. Dr. Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, alkanm@gazi.edu.tr

Bütün bu gelişmeler Bektaşiler arasında, Osmanlı idaresine karşı gizli ciddi bir muhalefetin doğmasına yol açtı. Nihayet İkinci Meşrutiyet'ten sonra bu muhalefet, Hacı Bektaş-ı Veli Vakfı mütevellisi, postnişini ve Nakşibendî şeyh arasında süregelen tarihi anlaşmazlık su yüzüne çıkmıştır. Bu sırada başta Kırşehir'den olmak üzere Anadolu'nun pek çok yerinden binlerce taraftar, Sadarete, Dâhiliye Nezâretine ve Meşihata telgraflar çekerek, herkes kendi adayını, Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı'na postnişin seçtirmek istemiştir. Bu araştırmada, İkinci Mahmud'un Yeniçeri Ocağını kapatması ile Bektaşiliğin yasaklanmasından, diğer "kadim" Bektaşî tekkeleri ile birlikte Nevşehir/ Hacıbektaş'taki merkez tekkeye de Nakşibendî postnişini tayininden sonra oluşan merkezî dayatma ve oluşan sosyal tepki inceleme konusu yapılacaktır. İncelemede, başta Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunan arz, arıza, berat ve ferman türü kayıtlar ile basın ve hatıra gibi temel kaynaklarından yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Mahmud, Yeniçeri, Tekke, Bektaşilik, Nakşilik, Sosyal Tepki.

AN APPOINTMENT OF A NAQSHBANDI SHEIKH TO THE HACI BEKTAS VELI LODGE: A CENTRIC COMPULSION AND THE SOCIAL REACTION

Abstract

It is known that the relations between Bektashies and Janissaries had improved since the foundation of the Janissary Force. It can even be said that the relationship of Janissaries with Bektashi Lodges was stronger in the capital of the empire than the rural areas. That is why Mahmud II removed the Bektashi Lodges together with Janissary Forces, captured the Lodges' belongings, and banished the extremist sheikhs and dervishes in June 17th, 1826. During this process, some suitable lodges which were not destroyed due to the consideration of their ancientness were either converted to mosque, madrasah, or school or were distributed to the members of the Naqshbandi order. By constructing some additional parts such as a mosque, the central Lodge in Hacı Bektas was converted to a Naqshi Lodge where Naqshbandi rituals could be thought and performed. A well-known Naqshbandi sheikh of that time, Sheikh Mehmed Said Efendi from Kayseri had been appointed as the successor leader of the lodge. The Chelebi of the time and the sheikh of Hacı Bektas Khan Mehmed Hamdullah Efendi (1767-1836) was banished from Amasya in 1826 by the justification that he was causing the depravity of the people. Mehmed Nebi Dede Baba (1813-1834) from Sivas, who was the dedebaba of that time in Hacı Bektas, was not banished however, was watched by Naqshbandi Mehmed Said Efendi. When Bektashism had been forbidden, all properties of Bektashi Lodges were either given to the Naqshbandies or sold by auction for the benefit of the treasury. Yet, the Hacı Bektas Veli Foundation, which was a special foundation, was not touched. Veliyuddin Chelebi (1772-1828) who was the brother of Mehmed Hamdullah Efendi banished from Amasya was brought to the trusteeship of the Foundation. After the abolishment of the Janissary Forces together with the prohibition of the Bektashi order

and after the transfer of their properties to Naqshbandies, Bektashies never accepted these executions up to the end of the Ottoman Empire, the order's rituals moved from legality to an unofficial status. They complaint and even protested these executions in each occasion. While Mehmed Hamdullah Efendi was complaining about that he and his family did not benefit the foundation's income and therefore they were in a very bad situation in Amasya, Naqshbandi Sheikh Mehmed Said Efendi was appointed to Haci Bektas, complaint about the inconvenience of the pir's house. Bektashies, who were regular visitors of Haci Bektas, continued their protest silently by did not visit the lodge. There has never been a parish of the mosque constructed in the lodge, Naqshbandi Sheikhes, who were assumed to take the place of the Bektas's fathers, could not do anything other than the prays with non-Bektashi visitors on fridays and bairams. Although the Bektashies in Egypt and Albania, who were partially free from the age of Sultan Abdulaziz (1861-1875), tried to organize those in Istanbul and Haci Bektas was hidden their existence in Naqshbandi lodges. Bektashi ceremonies were performed in either Naqshbandi lodges or homes secretly. All these things caused a secret and serious opposition among Bektashies against the Ottoman government. Finally, this historical disagreement between the trustee of the Haci Bektas Veli Foundation and the Naqshbandi Sheikh appeared after the second constitutional monarchy. Thousands of followers from all over Anatolia and especially from Kirsehir sent messages by telegraph to the vizier, home affairs and religious affairs to make their own candidate be selected as the leader of the Haci Bektas Veli Lodge. In this study, the centric compulsion taken place with abolishment of the Janissary Forces, the prohibition of the Bektashism, appointment of Naqshbandi Sheikhes to the central Lodge in Haci Bektas together with the other ancient Bektashi Lodges by Mahmud II, and the social reaction to this are going to be investigated. The reports such as edicts, certificates, presentations and letters especially in the Prime Ministry's Ottoman archives and basic resources such as media and recollections will be availed.

Keywords: Mahmud II, Janissary, Lodge, Bektashism, Naqshism, Social reaction.

Giriş

Bektaşiliğin Yasaklanması

Bektaşilik, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılımı yasaklı olarak geçirmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasını müteakip, ocakla yakın ilişkisi olan Bektaşî tarikati da yasaklanmıştır. Bektaşilik ile Yeniçeri Ocağı arasındaki ilişkinin temelini ocağın kuruluş dönemine kadar gittiği bilinmektedir. Yeniçeri Ocağı için "*Ocağ-ı Bektaşiyân*" veya "*Tâife-i Bektaşiyeye*", onların ordudaki rütbeleri için "*silsile-i tarik-i bektâşiyân*" gibi tâbirlerin de kullanılışı kaynaklara yansımıştır (Cevdet, XII, 1309; 180; Hammer, I, 1329; 139-141, Esad, 2005; 166-186, Lütüfî, I, 1290; 149, Koca, 2000, 34-35, 79-83; Goodwin, 1997; 71, 157-161, 231-246, Alkan, 2009: 242-260). Yeniçeri Ocağı, 17 Haziran 1826 tarihinde kaldırılmış olup bu olaya, "*Vak'a-i Hayriyye*" denilmiştir. Vak'a-i Hayriyye'den 21 gün sonra, yâni 8 Temmuz 1826 tarihinde, padişahın da hazır bulunduğu ve Şeyhülislâm Kadı-zâde Mehmed Tahir Efendi'nin başkanlığında, sünnî meşâyih ve ulemânın katıldığı -Bâbüssaâde Camii'nde

yapılan- toplantıda (Esad, 2005; 207-213), Bektaşî tekkelerinde sâkin olanların “*ehl-i bid’at ve müdmin-i hamr ve fesekâdan*” olmaları gerekçeleriyle verilen fetvaya dayanan Sultan İkinci Mahmud, Bektaşîliği yasaklamıştır (Esad, 2005; 213-221). Bundan sonra, problem çıkaran Bektaşîler ya idam edilmiş veya sürgün edilmiştir. ‘Muhdes’ yâni yeni inşa edilmiş (60 yıldan beri yapılmış) olan Bektaşî tekkeleri yıktırılmıştır (HH; 24493, Esad, 2005; 218, Küçük, 2003; 34). Anadolu ve Rumeli’de bulunan ve “kadîm” addedilerek yıktırılmayan Bektaşî tekkelerinden fizikî yapısı elverişli olanlar, ya “ibâd-ı müslimin için” câmi, mescid, mektep ve medreseye dönüştürülmüş (Cevdet-Adliye; 1734; Esad, 2005; 218) veya Nakşibendilik, Mevlevîlik ve Rûfâilîk gibi ehl-i sünnet tarikat mensuplarına dağıtılmıştır (HH; 17453, HH; 21839, Esad, 2005; 218). Tekkelerde bulunan bazı türbelerin “mazanne-i kerâmet olmaları muhtemel olanlara” o memleketin hâkim, müftü ve ulemâsı tarafından dindar bir türbedâr tayin olunarak, durumlarının Dersaadete bildirilmesi, bu işlemlerin yaptırılması için de dindar memurların görevlendirilmesi istenmiştir (Cevdet-Evkaf; 21839, Esad, 2005; 218-219).

Bektaşîliğin âsitânesi (merkezi) Hacıbektaş’taki Hacı Bektaş-ı Velî Dergâhı bu uygulamadan muâf tutulmuştur. Ancak onun da müştemilatına bir câmi yaptırılarak, Nakşîliğin öğretilceği bir Nakşî Tekkesine dönüştürülmüş ve başına da Nakşibendî bir şeyh tayin edilmiştir. Âsitâne şeyhi ve “zamanın çelebisî” Mehmed Hamdullah Efendi (1767-1836), halkın “fesad”ına sebep olduğu gerekçesiyle Amasya’ya sürülmüş (Cevdet-Evkaf; 20538, HH; 15/15, HH; 24588D, Küçük, 2003; 34-35), yerine Nakşî şeyhlerinden Kayserilî Şeyh Mehmed Said Efendi tayin edilmiştir. Âsitânedeki “zamanın dedebabası” Sivaslı Mehmet Nebî Dede Baba (1813-1834) sürgün edilmemiş, fakat Nakşî şeyhin gözetimi altında tutulmuştur. Bektaşîlik yasaklandığı zaman, Hacı Bektaş-ı Velî Dergâhı hariç, Bektaşî dergâhlarının bütün mal varlıkları ya “ehl-i sünnet” tarikatlara verilmiş veya hazine yararına müzayede usulü ile satılmıştır. Müstesna vakıf statülü Hacı Bektaş-ı Velî Vakfı’na müdahale edilmemiştir. Mütevelliğine, vakfın hukukuna uygun olarak Amasya’ya sürgün edilmiş olan Hamdullah Efendi’nin kardeşi Veliyyüddin Çelebi (1772- 1828) atanmıştır (DH.MUİ;15/-1: 24).

Bektaşîliğin Yasaklı Yüzyılı

Bu uygulamalardan sonra, Osmanlı Devleti’nin son yüzyılını (1826-1925) Bektaşîler yasaklı olarak geçirmiştir. 19. Yüzyılda Bektaşîlik adı altında bir çalışma yapan A. Yılmaz Soyzer (2005; 74), bu dönemi üçe ayırmıştır. *Birincisi* Hacı Bektaş-ı Velî Dergâhı’nın Bektaşî Şeyhi Mehmed Hamdullah Çelebi’nin Amasya’ya sürgün edilışinden (1826), onun yerine tayin edilen Nakşî şeyhlerden Ispartalı Mehmed Nuri Efendi’nin Âsitâne’den kaçışına (1848) kadar geçen dönemdir. *İkincisi* 1848 yılında Mehmed Nuri Efendi’nin Âsitâne’den kaçışından İttihat ve Terakki’nin iktidara geldiği İkinci Meşrutiyet dönemine kadar geçen dönemdir. *Üçüncüsü* ise İttihat ve Terakki’nin iktidara gelişinden bütün tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar süren dönemdir.

Birinci dönemde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Bektaşiliğin yasaklanmasını takiben, yıktırılmayan Bektaşî tekkelerinin postuna Nakşî postnişinler tayin edildi. Hacıbektaş'taki tekkeye de zamanın tanınmış Nakşibendî şeyhlerinden Kayserili Şeyh Mehmed Said Efendi atandı. Dedebabalık yasaklandı. Zamanın dedebabası Sivaslı Mehmed Nebi Dedebara, tekkeyi Nakşî şeyhin denetiminde 1834 yılına kadar yönetti. Onun ölümünden sonra gelen dedebabalar -genelde- "türbedâr" lakabını kullanmışlardır (Küçük, 2003; 36). Yasaklanmasından sonra Bektaşilik, İkinci Mahmud devrinde (1826-1839) gizlilik ve kapalılık içine girmiştir. Bu dönemde Bektaşilik âyin ve erkânı, ya yerin altında veya başka tekkelerin içinde sürdürülebilmıştır. İkinci Mahmud'un 1839 yılında ölümü ve yerine geçen padişah Abdülmecid'in ilk yıllarında (1839-1848) yasak sürmekle birlikte Bektaşilik himâye görmüştür. Nitekim Halil Revnakî Baba'nın ve Merdivenköy Şahkulu Sultan Tekkesi şeyhi Ahmed Baba'nın girişi (Zarkone, 34; 27), Bezmiâlem Vâlide Sultan'ın himâyesiyle, 1840 yılında Şahkulu Sultan Tekkesi'nin, Santuri Hacı Ahmed Nur Baba'nın postnişinliğinde faaliyete geçtiği kabul edilmektedir (Soyyer, 2005; 75). Amasya'ya sürgün edilen Hacı Bektaş-ı Velî Dergâhı eski postnişini Hamdullah Çelebi, 13 yılı aşkın bir süre sonunda kendi arzuhâli, Kırşehir Meclisi'nin "ıslah-ı nefis" eyleme kararı ve İrade-i Dâhiliye'nin "*meşihat-ı mezkûre uhdesine tevcih olunmamak şartıyla*" (İ.DH; 1518) içeriğine hâvi yazısından sonra affedilmiştir (HH; 24588). 27 Ağustos 1842 tarihli bir iradeye göre Hacı Bektaş-ı Velî Dergâhı postnişini Nakşibendî Şeyh Mehmed Said Efendi ölmüş (İ.DH; 2856), yerine yine bir Nakşibendî şeyh, Ispartalı Mehmed Efendi tayin edilmiştir (İ.DH; 3399). 1848 yılında, o zamanın şeyhi Nakşî Mehmed Nuri Efendi, vakfın gelirinin taksimiyle ilgili olarak çıkan bir kavganın sonucunda Hacı Bektaş-ı Velî Dergâhı'ndan kaçmak zorunda kalmıştır (İ.MV; 4009). İşte bu "Nuri Efendi Olayı" yasaklı dönem Bektaşiliği için en önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmektedir. Bundan sonra atanan Nakşibendî şeyhlerinden hiçbirisi, Hacı Bektaş-ı Velî Dergâhı'na gitmemiş, İstanbul'da vakıftan maaşlarını alarak, şehrin ücra bir köşesinde oturmuşlardır (Soyyer, 2005; 78). Süreyya Farukî, Hacı Bektaş-ı Velî Dergâhı'nın Nakşî şeyhler döneminde de, yeni yapılarla büyüdüğünü, Nakşî şeyhlerin saray ve çevresine olan yakınlıklarını kullanarak, dergâhın ikinci avlusunda yer alan câmi ve pîr evini bu süreçte yaptırıldıklarını belirtmektedir (Faruqi, 2003; 175).

Bu dönemde Bektaşiler ya kendilerini gizlediler veya sürgün edilerek çok ücra yerlerde yaşamak durumunda kaldılar. Bu da onların eğitilememelerine sebep oldu. Ayrıca Nakşî şeyhler, Bektaşî babaların yerini dolduramadı. Bektaşiler, bütün bu olanların biraz da Nakşilerden kaynaklandığını düşündüklerinden, beklenenin aksine sünî ekolden daha da uzaklaşmışlardır. Görevi, Bektaşilere İslâm dini ile Nakşî âyini -Hatm-i Hâcegânı- öğretmek olan Nakşibendî şeyhler, cuma ve bayram günleri Bektaşî olmayan ziyaretçilere namaz kıldırımdan öte bir şey yapamadılar (Küçük, 2003; 37; Soyyer, 2005; 75).

İkinci dönemde (1848-1910), devlet her ne kadar Nakşibendî postnişinler tayin etmeye devam etse de, Hacı Bektaş-ı Velî Dergâhı'nın, Nakşibendî şeyhlerin hâkimiyetinden büyük ölçüde kurtulduğu, hatta Mısır ve Arnavutluk gibi merkezî iktidarın denetiminin zayıf olduğu yerlerde Bektaşiliğin daha aktif hâle geldiği söylenebilir. Başka bir ifadeyle, 1848 yılından itibaren Dergâhta resmî olarak Nakşî postnişinler, fiilen Bektaşî postnişinler görev

yapmaya başlamışlardır. Aslında bu iki başlı yapının devletin işine geldiği anlaşılmaktadır. Bu yeni sistemle devlet, İkinci Mahmud'un tesis ettiği uygulamadan geri adım atmamış, Bektaşiler resmen olmasa bile, fiilen dergâhın postnişinlik haklarından istifadeyle âyin ve erkanlarını yapma fırsatını elde etmişler, Nakşi şeyhler de, dergâhta oturmadan vakfın gelirinden elde ettikleri haklarını korumuşlar görünmektedir.¹ Bu dönemde; Çorumlu Hüsnü Baba (ö.1851), Şair Tûrabi Baba (1851-1868), Selanikli Hacı Hasan Baba (1868-1875), Şeyh Feyzullah Efendi (1875), Perişan Baba (1875-1877), Yalancı Yahya Efendi (1878-1880)², Mehmed Ali Hilmi Dede Baba (1880-1895), vekâleten Tûrbedâr Malatyalı Hacı Mehmed Dede Baba (ö.1897) ve Hacı Feyzullah Dede Baba (1897-1913) gibi Bektaşî şeyhleri fiili olarak postnişinlik görevinde bulunmuşlardır (Soyyer, 2005; 74-96; Yücer, 2003; 476-485). Malatyalı Hacı Mehmed Dede Baba'nın posta vekâlet ettiği sırada Ankara valisi Sırrı Paşa dergâha ziyarete gelmiştir. Bu sırada Hacı Mehmed Dede Baba'nın Sırrı Paşa'ya “(tûrbedârlık için) *bu şeref fakire yetişir. Postnişinliği Nakşi Şeyhi ile Çelebi paylaşmıyorlar*” dediği rivayet edilmektedir (Dede Baba, 1998; 322, Dipnot; 7). Hacı Mehmed Dede Baba'nın bu sözü, 1900'lü yıllarda Bektaşî Cemaleddin Çelebi, Bektaşî Arnavut Feyzullah Baba ve Nakşi şeyhi Hamza Efendi arasında yıllarca sürecek post rekabetinin de işaretiydi.

Bu dönemde başta Mısır (Köprülü, 1939; 13-31) ve Arnavutluk gibi merkezlerde baskının etkili olmadığı hatta Sultan Abdülaziz'in son döneminden itibaren, merkeze muhalefetin giderek güçlendiği idarî birimlerde Bektaşiliğin, tekrar aktif hâle geldiği yukarıda belirtilmişti. Bektaşî şeyhlerin, 1850'li yıllardan itibaren merkez tekke Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı'nda, 1870'li yıllardan itibaren de diğer merkezlerdeki tekkeler de faaliyet göstermeye başladıkları, hatta bu tekkelerden bazılarının devletin üst yöneticileri tarafından da desteklendikleri anlaşılmaktadır. Nitekim 1848 yılında Bezmiâlem Vâlide Sultan İstanbul-Şahkulu Sultan Tekkesi'ni himayesine almış (Koca, 2002; 20), 1867 Haziran'ında Sultan Abdülaziz, Fransa gezisi dönüşü, Macaristan'daki Gül Baba Bektaşî Tekkesini ziyaret etmiş, müteakiben devlet, bu tekke ile ilgilenmiş, bilâhare 1885 yılında onarılarak yeniden hizmete açılmıştır (Yücer, 2003; 696). 1878 yılında Prizren'de kurulan Arnavutluk “Ulusal Bağımsızlık Hareketi”nin başına Arnavutluk'un köklü Bektâşi ailelerinden -Kâmus-ı Türkî'nin yazarı-Şemseddin Sâmî'nin ağabeyi olan Abdül Fraşırı seçilmiştir. Bundan sonra “Arnavutluk Ulusal Hareketi”nin merkezine Bektaşilik yerleşmiş, hatta İkinci Meşrutiyet'in ilanı sürecinde Bektâşiler, bir Bektâşi Devleti kurma düşüncesine bile kapılmışlardır (Clayer, 1994; 58-61). İkinci Abdülhamid, 1880'li yıllardan itibaren batılı sömürgeci büyük güçlere karşı, İslâm dünyasının bağımsızlığı ve “İttihâd-ı İslâm siyâseti” çerçevesinde kamuoyu oluşturarak Osmanlı Devleti'nin birliği için, Hindistan, Orta Asya, Arabistan ve Kuzey Afrika'nın önde gelen tarikat liderlerini İstanbul'da toplayarak bir takım nişan ve rütbelere vererek (Kara, 1990; 70-72) bu misyonu onlara da yüklemişti. Ancak Abdülhamid'in Bektaşiler ile yakın bir ilişkisinden söz etmek mümkün görünmemektedir. Bektaşiler, uzun yıllar muhâlif ve yasaklı olmanın verdiği tepkisellikle Jön Türk, İttihat ve Terakki ve Far-masonluk gibi muhalif kuruluş ve bu kuruluşlara üye aydınlarla yakın ilişkilere girmişlerdir (Mélîkof, 1993; 228-234). Ancak bu dönemde Bektaşiler kendilerini ya başka tarikatların içinde veya merkezî iktidarın ulaşamayacağı bölgelerde gizlemişlerdir. Bu da Bektaşilerin, geleneksel

eğitimlerinden uzaklaşmalarına sebep olmuştur. Uygulamada, Bektaşiliğin Sünnî tarikatlara yaklaşması beklenirken, hatta Bektaşiliğin Nakşileşmesi istenirken, yasaklı yüzyılda bu iki tarikatın birbirinden büsbütün uzaklaştığı görülmüştür.

Üçüncü dönem (1910-1925) ise İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonraki dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde -meşrutiyetin getirdiği hürriyet ve anasayal haklara rağmen- 1925'te bütün tekke ve zaviyelerin kapatılışına (RG, 1341; 243, ZC, 1341, XVII-I; 282-289) kadar Bektaşilik, diğer tarikatlar gibi, yine bir önceki dönemde yaşandığı şekliyle, her türlü haklarına fiili olarak sahip olsa da; Meşihât, Dâhiliye Nezâreti ve Sâdaret gibi devlet kurumlarının dengeleri dikkate almak durumunda kalmaları, Hacı Bektaş-ı Velî Dergâhı'nın postnişinliğine aday olanların kendi aralarında anlaşamamaları ve amansız bir rekabete girmeleri münasebetiyle resmî olarak meşrutiyet kazanamamıştır. İkinci Meşrutiyetin ilanı sürecinde Hacı Bektaş-ı Velî Dergâhı'na vekâlet eden Türbedâr Malatyalı Hacı Mehmed Dede Baba'nın 1897 yılında vefat etmesinden sonra dergâhın postnişinliği ciddi rekabete sahne olmuştur. Bu rekabet İkinci Meşrutiyet'in ilânına kadar kapalı halde sürmüştü de meşrutiyetin getirdiği hürriyetle birlikte açığa çıkmıştır. Bu sırada postun **üç ayı** tâlibi vardır. Bunlar; 1) Hacı Bektaş-ı Velî Dergâhı türbedârı Bektaşî Arnavut Feyzullah Baba, 2) Hacı Bektaş-ı Velî Vakfı mütevellisi Çelebi Cemaleddin Efendi, 3) Bâb-ı Meşihat tarafından tayin edilmiş olan Nakşibendî Şeyh Hamza Efendi'dir. Her bir aday da güçlü bir lobi tarafından desteklendiğinden iş 1910'lu yıllarda içinden çıkılmaz hâle gelmiş, her bir grup kendi adayının postnişin olması için mücadele etmiş; Meşihata, Dâhiliye Nezâretine, Sadarete ve Padişaha arzuhaller yazıp kendi adaylarını desteklemek, karşı adayları yıpratmak için telgraflar çekmişlerdir. Bugün bu telgraflar iki klasör hâlinde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır (DH.İD: 37/-2-2; DH.İD: 37/-2-3; Soyver, 2005; 96-108).

Arnavut Feyzullah (Feysi) Baba, Dergâh'ın türbedârıdır. Malatyalı Hacı Mehmed Dede Baba'dan sonra dergâhın postuna resmî olmasa bile fiilen oturmuştur. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra fiilen üstlendiği görevi resmileştirmek istemiştir. Feyzullah Baba'yı Dergâh'ın diğer görevlileri olan babalar (Babagân), bu süreçte Dergâh'ta çoğalan Arnavut Bektaşîleri ile Arnavutluk'taki Bektaşî tekkeleri desteklemiştir. Feyzullah Baba, 2 Ekim 1910 (19 Eylül 1326) tarihli Bâb-ı Meşihât'a gönderdiği arzuhalde vakıf mütevellisi Çelebi Cemaleddin Efendi'yi devr-i sâbıkta elde ettiği mâlî gücünü kullanarak "dergâhın gelirlerine el uzatıp haklara tecavüz etmekle" suçlamaktadır (DH.İD; 37/-2-2, G/lef 2/ 8). Baba, 4 Eylül 1911 (22 Ağustos 1327) tarihli padişaha gönderdiği bir başka arzuhalde, Cemaleddin Efendi'nin kendisi aleyhinde İstanbul'da yaptığı çalışmalara değinmiş, vakıftan altı yedi aydır taâmiye alamadıklarını şikâyet etmiş ve devletten yardım istemiştir (DH.İD; 37/-2-2, G/lef. 2/ 33-1,2).

Cemaleddin Çelebi (1862-1922), 1892 yılında vefat eden Postnişin Feyzullah Efendi'nin oğlu olup, Bektaşîlerin çelebiler kolundandır. Aile evlâdiyet üzere vakfın mütevelliliğini yapmaktadır. Cemaleddin Efendi, babası Feyzullah Efendi'den sonra vakfın mütevellisi olmuştur. Onu Çelebiler ile "Köy Bektaşîleri" desteklemiştir. Cemaleddin Çelebi, posta oturabilmek için, 1910 yılında İstanbul'da yedi sekiz ay kuliste bulunmuştur (DH.İD:

37/-2-2,G: 2). Ayrıca Çelebi, 3 Nisan 1912 (21 Mart 1328) tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı ve İstanbul, Dersim, Sivas, Amasya ve Arabgir'de yaşayan Bektaşî dervişlerinden 92 kişinin de mühürlediği arzuhalinde Arnavut Feyzullah Baba'nın Bektaşîliği "mücerred ve Arnavut unsuruna münhasır" gördüğünü ve dergâhta Arnavutçuluk yaptığını, bunun milyonlarca Türk, Kürt ve diğer unsurlardan olan tarikat mensuplarını incittiğini belirtmiştir (DH.İD; 37/-2-2, G./lef.2/112, Soyner, 2005; 99).

Hamza Efendi, Bektaşîliğin yasaklanmasından sonra, Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı'na tayin edilen resmî postnişinlerin son temsilcisidir. Kendisini Bâb-ı Meşihat desteklemektedir. Hamza Efendi, posta gayiresmî olarak oturan Arnavut Feyzullah Baba'yı hedef almıştır. Ona göre Feyzullah Baba'nın Dergâhta resmî bir görevi yoktur. Feyzullah Baba dergâhı ele geçirmiş, orada bulunanları kovarak yerlerine Arnavut Bektaşîleri yerleştirmiştir. Ayrıca vakfın taamesine de el koyarak dergâhı işlemez hâle getirmiştir (DH.İD; 37/-2-2, G./lef. 2/ 5, Soyner, 2005; 99).

Dâhiliye Nezâretine gönderilen bir telgrafa göre Hamza Efendi, 28 Mayıs 1912 tarihinden önce vefat etmiştir (DH.İD,D;33,G;29). Devlet, Arnavut Feyzullah Baba'nın dergâhtan çıkarılmasının Arnavutların "Ulusal Bağımsızlık Hareketi" hassasiyeti sebebiyle Rumeli'de problem yaratacağı, dergâha Çelebi Cemaleddin Efendi'nin atanmasının da yine benzer gerekçe ile doğru olmayacağını farkındaydı. Bu süreçte Ankara Valisi, Dâhiliye Nezareti'ne, dergâha postnişin tayininin Bâb-ı Meşihat'ın görevi olduğu ve buraya tarafsız bir Nakşibendinin tayin edilmesinin kısa vadede daha doğru bir çözüm olacağını yazmıştır (1327/1911, DH.İD,D; 37/-2-2,G./lef.2/68). Buna karşın Arnavut Feyzullah Baba ile Çelebi Cemaleddin Efendi'nin taraftarlarının yoğun şikâyetleri üzerine devlet bir soruşturma başlattı. Müfettiş, Hacıbektaş Nahiyesinde tarafları dinledi ve mesele kendi akışına bıraktı. Bundan sonra Arnavut Feyzullah Baba postta oturmaya, Cemaleddin Efendi de vakıf mütevelliliğini yapmaya devam etmiştir.

1826 yılından 1908'e kadar Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı'na fiilî veya resmî olarak bir Nakşibendi şeyhin tayin edilmesini, Bektaşîler hiçbir surette kabul etmemişlerdir. Onlar, İkinci Meşrutiyet'in ilânına kadar muhalefetlerini gizli sürdürürlerken, Meşrutiyetin ilanından sonra, dergâhla alakalı tüm idarî birimlere, Bektaşî dergâhlarında yetkili cemaat, aşiret veya tekke personeli adına binlerce telgraf çekerek, işi yazılı protestoya dönüştürmüşlerdir (DH.İD: 37/-2-2; DH.İD: 37/-2-3). Merkezi dayatmaya karşı bu protesto, halkın günün teknolojik imkânlarını da kullanarak tepkisini koyduğu bir olay olmuştur.

Sonuç

1. İkinci Mahmud, 1826 yılında Yeniçeri Ocağını kaldırıp Bektaşîliği de yasaklamıştır. Padişah, asalak ve modernleşme karşıtı olarak gördüğü Yeniçeri Ocağıyla hesaplaşmak, onlarla ilişkili her şeyi yok etmek istiyordu. Yeniçeriler, Bektaşîlikle çok yakın ilişkiler içindeydi. "Vak'a-i Hayriyye" esnasında kıyımdan kaçan bazı yeniçeriler Bektaşî tekkelerine sığınmışlardı. İkinci Mahmud, Bektaşî tekkelerinde sâkin olanların "*ehl-i bid'at ve müdmin-i hamr ve fesekâdan*" oldukları fetvasıyla bu tarikatı da yasakladı. Bu olaydan sonra Osmanlı Devleti'nde Bektaşîlik, gayri resmîliğe kaymıştır. Takip eden süreçte tarikat resmî olarak yasak, fiilî olarak yaşayan, içe dönük bir karakter kazanmıştır.

2. 16. yüzyıldaki Osmanlı- İnan savaşları sırasında yapılan takibattan sonra geçen uzun süreçte şehirlerde de teşkilâtlanan Bektaşilik, 1826 olayından sonra ya yine dağlık mekânlara çekilmiş veya Mısır ve Arnavutluk gibi merkezi iktidarın etkisinin daha sınırlı olduğu eyaletlere sığınmış ve buralarda “köy Bektaşiliği” veya gayri-Türkî bir karakter kazanmıştır. Daha açık bir ifadeyle şehirli/ kitabî Bektaşilik, dağlarda yozlaşmış, şehirlerde aldıkları eğitimi, dağlarda Alevî tekkelerinde sürdürmemiştir. Bütün bu gelişmelerin bir sonucu olarak Bektaşî öğretilerinde ciddi yozlaşmaların yaşanmış olduğu söylenebilir. Nitekim 1826 olayı öncesinde Bektaşî, Nakşibendî ve Mevlevî tekkeleri arasında eğitim, icazet ve öğretî yakınlığı var iken, Bektaşîliğin yasaklanmasından sonra söz konusu ilişkiler kopmuş, tarikatlar arasındaki öğretî ve dinî ritüel yakınlığı birbirinden uzaklaşmıştır. Hatta Mısır ve Arnavutluk’ta tarikat, gayri-Türkî bir karakter kazanmıştır.

3. 1826 sonrası, Hacı Bektaş-ı Velî Tekkesi, ne tam olarak Nakşî tekkesine dönüşebilmiş ne de eskisi gibi Bektaşî tekkesi olarak kalabilmiştir. Hacı Bektaş müdavimi Bektaşîler protestolarını tekkeye gitmeyerek sessiz sürdürmüş, tekkeye yaptırılan câminin cemaati hiç olmamış, Bektaşî babalarının yerini alması beklenen Nakşibendî şeyhler cuma ve bayram günleri Bektaşî olmayan ziyaretçilere namaz kıldırmaktan öte bir şey yapamamışlardır. Hâlbuki tekke, Hacı Bektaş-ı Velî’nin yaşadığı mekân, türbe de onun türbesiydi ve Bektaşîler için bir çekim merkeziydi. Öyle ki burası ziyarete gelen bir Bektaşî için eşiği öpülerek ziyaret edilen, eşiği öpülerek -ve gözden kayboluncaya kadar arkaya dönülmeden- gidilen bir çekim merkeziydi. Oysa Hacı Bektaş Velî Âsitânesi, Nakşîler için de saygın bir mekânda da, bir çekim merkezi hiç olamamış, buraya tayin edilen Nakşî şeyhler ve çevresi için burası, padişahın emrine itaatle memûriyetin yerine getirmesinden öte bir anlam taşımamıştır.

4. 1826 yılı sonrası Hacı Bektaş-ı Velî Postu’nda; 1848 yılına kadar resmî ve fiilî olarak Nakşî şeyhler, 1848-1908 yılları arasında resmî olarak yine Nakşî şeyhler, fiilî olarak Bektaşî şeyhler görev yapmıştır. Vakfın mütevelliliğine -vakıf şartı gereği- evlâd-ı vâkıftan olduğu kayıtlara geçmiş olan Çelebi ailesinden bir müteveli tayin edilmiştir. Dergâh postunda resmî olarak Nakşî bir şeyhin; fiilî olarak ise Bektaşî bir babanın oturması, vakıf mütevellisinin Bektaşî, tekkenin tüm ihtiyaçlarının da vakıf tarafından karşılanması, tekkenin işleyişini kilitlemiştir. Bu durum İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra post mücadelelerine sebep olmuştur. Her aday da bir başka lobinin desteklemesi, demokratik ortamla birlikte, telgraf desteği ve protestosuna dönüşmüştür.

5. 30 Kasım 1925 tarihinde yürürlüğe giren “*Tekke ve Zaviyeler ile Türbelerin Seddine ve Türbedârlıklar ile Bir Takım Unvanların Men’ ve İlğasına Dair 677 Sayılı Kanun*” ile diğer tarikat kurumları ile birlikte Bektaşî tekke/ zaviye ve türbelerinin de kapatılmasının, Bektaşî (=“Köy Bektaşîleri” yahut Anadolu Alevîleri) kitlelerinin din eğitimi ve ibadet geleneklerinin sürdürülebilirliği açısından, günümüzden bakıldığında, olumlu sonuçlarının olduğunu söylemek mümkün değildir. Mevlevî, Nakşibendî, Kadirî ve Rufaî gibi sünî tarikatlara mensup dinî zümreler ise, teşkilâtlanarak faaliyetlerini, gayri resmi de olsa, belirli camilerde sürdürmüşlerdir. Hatta bu sünî tarikat mensupları eğitimlerini, Kur’an Kursları, İmam- Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakülteleri gibi dinî eğitim kurumlarından istifadeyle

sürdürürlerken, bu durum Bektaşî tarikatı (=“Köy Bektaşîleri” yahut Anadolu Alevileri) mensupları için mümkün olmamıştır. Kırdaki “Köy Bektaşîsi” dedeleri, tarihî geleneği, gayri resmî olarak “cem törenleri” yoluyla sürdürmeye çalışmışlardır. Ancak bu faaliyetler, eski Bektaşî tekkelerinde olduğu gibi bir dinî örgün eğitime dönüştürülemediği. Son cümle olarak bir farklılığın veya bir problemin yok kabul edilmesiyle o farklılık veya problem yok olmamıştır. Görmezden gelinen farklılığın zamanla kaybolmayacak hâle geldiği, çözülmeyen problemin de çözülemeyecek hâle geldiği görülmüştür.

Sonnotlar

¹ Aşemiri Postnişini Hüseyin Baba'nın, Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı Postnişini Cemal Efendi'nin kanuna muğayir davrandığı ve Nakşi Şeyhi Hamza Efendi'nin dergah haricinde oturduğu halde vakıftan maaş aldığına dair şikâyeti (1327/1909, DH. MUİ; 1/-5: 27).

² Çelebi Feyzullah Efendi ile Perişan Baba arasında, bir nesil sonra da Feyzullah Çelebi'nin oğlu Ahmed Cemaleddin Efendi ile Yahya Efendi arasında postnişinlik rekabeti yaşanmış olduğu belgelere yansımıştır (1328/1910, DH. MUİ;127/25; 1328/1910, DH.MUİ; 63/46).

Kaynakça

1. Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Hatt-ı Hümayûnlar (HH): 15/15; 17453; 24493; 24588; 24588D.

Cevdet Adliye, Numara (nr);1734.

Cevdet Evkaf, nr; 20538; 21839.

DH. İD: 37/-2-2; DH. İD: 37/-2-3.

DH.MUİ. nr: 1/-5: 27; 15/-1: 24; 63/ 46; 127/ 25.

İrade, Dâhiliye, nr: 1518; 2856; 3399.

İrade Meclis-i Vâlâ, nr: 4009.

2. Yayımlanmış Eserler

AHMED CEVDED PAŞA, (1309); Tarih-i Cevdet, XII, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.

AHMED LÜTFİ, (1290); Tarih-i Lütfi, I, İstanbul: Matbaa-i Âmire.

CLAYER, Nathalie, (1994); “Bektaşîlik ve Arnavut Ulusçuluğu” (Çeviren: Orhan Kuloglu), Toplumsal Tarih, Sayı: 2 (1 Şubat 1994).

ALKAN, Mustafa, (2009); “Yeniçeriler ve Bektaşîlik”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı: 50, (Bahar 2009), 243-260.

DEDEBABA, Bedri Noyan, (1998); Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik, I, Ankara: Ardıç Yayınları.

ESAD EFENDİ, (2005); Üss-i Zafer -Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair-, (Haz: Mehmet Arslan), İstanbul: Kitabevi (Metinde eski baskının sayfası verildi).

- FAROQHİ, Sürriya, (2003); Anadolu'da Bektaşilik, (Çeviren: Nasuh Barın), İstanbul: Simurg.
- GOODWİN, Godfrey, (1997); Yeniçeriler, (Çeviren: Derin Türkömer), İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- HAMMER, J. Von, (1329); Devlet-i Osmaniye Tarihi, I, (Çeviren: Mehmet Ata), İstanbul: Keteon Bedroyan Matbaası.
- KARA, Mustafa, (1990); Tekke ve Zaviyeler, İstanbul: Emek Matbaacılık.
- KOCA, Şevki, (2000); Bektaşî Kültür Argümanına Göre Yeniçeri Ocağı ve Dervişler, İstanbul: Nazenin Yayıncılık.
- KOCA, Şevki, (2002); "Şahkulu Bektaşî Dergâhının Son Babagân Posnişinleri ve Bektaşîlerin Zor Yılları (1826- 1953) (I)", Cem Dergisi, (Ağustos), Sayı: 124.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, (1939); "Mısır'da Bektaşîlik", Türkiyat Mecmuası, VI, (1936-1939), İstanbul.
- KÜÇÜK, Hülya, (2003); Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşîler, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- MELİKOF, Irene, (1993); Uyur İdik Uyardılar: Alevilik- Bektaşîlik Araştırmaları, (Çeviren: Turan Alptekin), İstanbul: Cem Yayınevi.
- SOYYER, A. Yılmaz, (2005); 19. Yüzyılda Bektaşîlik, İzmir: Akademi Kitabevi
- ZARKONE, Thierry, "Bektaşîliğin Rönesansı: Batı Karşısında Bir Mistik İdeoloji, 3", (Çeviren: Hakan Yücel), Nefes, Sayı: 34.
- "Tekke ve Zaviyeler ile Türbelerin Seddine ve Türbedârlıklar ile Bir Takım Unvanların Men' ve İlgasına Dair 677 Sayılı Kanun" (Tarih: 30.11.1341/ 1925), Resmi Gazete, 13.12.1341, Sayı: 243; TBMM/ Zabıt Ceridesi, 1341, XVII-I/ 282- 289.